

TARIM POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’NİN HUBUBAT ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. Gökçe Bahar GÜRBÜZER¹⁴ - Arş. Gör. Mine ÜZÜMCÜOĞLU¹⁵

GİRİŞ

Tarım; her dönemde ve her toplumda beslenmenin sağlanması, milli gelire ve istihdama katkı sağlaması, ihracata doğrudan ve dolaylı etki etmesi nedeniyle ekonomilerde stratejik öneme sahip olmuştur (Pakdemirli, 2019). Tarıma dayalı ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması ve gıda güvenliği günümüzde Covid19 pandemi süreci, şiddetini artıran küresel iklim değişiklikleri, kuraklık, su sorunları, petrol fiyatlarında görülen artış ve küresel enflasyonun da neden olduğu çok değişkenli bir piyasa yapısında gıda fiyatları hızla artış eğilimine girmiş, özellikle yoksul ülkeler başta olmak üzere küresel bir sorun halinde dikkat çekmeye başlamıştır.

Sanayi devrimiyle birlikte yanlış kullanılan doğal kaynaklar, tahrip edilen çevre ve gıda temelli hastalıklar; gelecekte en önemli konunun yine insan yaşamı ve temel gıdaların temini olacağını göstermektedir. Sanayi atıkları ve doğanın tahribatına bağlı olarak artan çevre kirliliği küresel ısınmayı ve iklim değişikliklerini hızlandıracaktır. Artan sıcaklıklar dolayısıyla şiddetli kuraklıkların yaşanması da öngörülmektedir. Ayrıca her geçen gün artan dünya nüfusu da çevre sağlığını olumsuz etkilemektedir. Nüfus artışının önemli bir bölümünün gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşecek olması öngörülmekte ve bunda ülkelerde önemli düzeyde çevre kirliliğine neden olacağı tahmin edilmektedir. Hem küresel ısınmanın etkilerine hem de nüfus artışına bağlı olarak dünya genelinde gıda talebinin artması, bir taraftan gıda fiyatları üzerinde

¹⁴ KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sigortacılık ve Sosyal Güvenlik Bölümü, gokce.ulug@karatay.edu.tr ORCID: 0000-0003-4996-4137

¹⁵ KTO Karatay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, mine.ozdengulsun@karatay.edu.tr ORCID: 0000-0002-2099-6066

baskı oluşturabilecekken diğer taraftan gıda ihracatçısı gelişmiş ülkelerin artan talebi karşılayamayacak olması nedeniyle gelişmekte olan ülkeler için tarım sektörü fırsat haline gelebilecektir (Peker, 2016, s. 5).

Dünya Bankası'na göre, sağlıklı, sürdürülebilir ve kapsayıcı gıda sistemleri, dünyanın kalkınma hedeflerine ulaşmak için kritik öneme sahiptir. Tarımsal kalkınma ve aşırı yoksulluğu sona erdirmek refah için en güçlü araçlardan biridir. Tarım sektöründeki büyüme, diğer sektörlerle kıyasla en yoksullar arasında geliri artırmada iki ila dört kat daha etkilidir. Gıda güvenliğini tehdit eden bu riskler gıda sistemlerini etkileyerek gıda fiyatlarında artışa ve küresel çapta artan açlığa neden olmaktadır (DB, 2022). Bu sebeplerle tarımsal üretim ve ticaret sistemlerini iyi dengelemek ulusal ekonomiler için oldukça önemlidir.

Günümüzde dünyada ve Türkiye'de tarımla ilgili ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Yaşanan Covid-19 pandemisi de tarımın önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), dünyada açlık çeken insanların sayısının her geçen gün arttığını belirtmiştir. Her ülke öncelikle kendi gıda güvenliğini ve gıda egemenliğini sağlamak üzere stratejiler geliştirme konusunda çalışmaya başlamış, bu konuda politikalar geliştirmiştir. Tarımsal büyüme, tarım sektöründe istihdam, tarımsal ürünlerin ithalat ve ihracat durumu, tarımsal fiyat hareketliliği gibi konular tarım politikaları konusunda fikir veren önemli kavramlardır (Bekmezci & Ak, 2021).

Anadolu topraklarında da tarımsal üretimin tarihte var olmuş pek çok medeniyetten daha eski olduğu bilinmekte (Pakdemirli, 2019), sahip olduğu iklim çeşitliliğine ve bereketli topraklarına sıklıkla vurgu yapılan Türkiye'nin tarihsel süreç içerisinde bir tarım ülkesi olarak öne çıktığı görülmektedir. İnsanların yaşamlarının devamı için en temel ihtiyaç olan gıda ve tarım ürünleri, ulusal gelire katkısı açısından da büyük önem arz etmektedir. Tarımda yerli üretimi artırarak dışa bağımlılıktan kurtulmak dahası üretim fazlası tarım ürünlerini ihraç ederek gelir elde edebilmek ülkeler için oldukça önemli bir kaynaktır (Sandalcılar, 2012, s. 73).

Türkiye'de, tarımsal üretimin iç talebi karşılamadığı ürünlerde ithalat yapılmaktadır. İthalatı yapılan ürün kalemlerinde sayıca ve miktar olarak her geçen yıl bir artış görülmektedir. Bu durum ülkenin gıda güvenliği açısından olumsuz bir duruma dönüşmektedir. Çünkü gıda güvenliğinin sağlanmasında en önemli unsurlardan birisi de sürdürülebilirliktir. Oysa küreselleşen dünyada sıkça yaşanan finansal krizler nedeniyle ülkeler dış ödeme güçlükleri ile karşılaşmaktadırlar. Özellikle dış ticaret açıkları ve dış borçları yüksek olan

ülkeler bu tür finansal krizlerden daha fazla etkilenmektedir. Bu nedenle, sürekli dış ticaret açığına yol açan ekonomik yapı içinde ithalata dayalı politikalar dış borçların aşırı büyümesine neden olarak uzun dönemde yaratabileceği finansal krizler nedeniyle açlık sorununun ortaya çıkmasına yol açabilir. Diğer yandan, tarım ürünlerinin uluslararası ticaretinde hızlı bir artış süreci yaşanmaktadır (Gültekin, 2012, s. 56). Güçlü bir tarım ülkesi olabilecek konumda olan Türkiye'nin hızlanan tarım ürünleri ticaretinde, tarımsal üretime önem vermesiyle ihracatçı ülke olarak payını artırması günümüz şartlarında ekonomik kalkınmanın sağlanması ve halkın refah düzeyinin korunması açısından oldukça önemlidir.

Tarım ürünleri içerisinde bulunan hububat grubu ürünler dünyada stratejik önemi en yüksek olan ürünler olup ilk çağlardan itibaren ekimi yapılarak üretilen besin grubudur. Beslenme açısından en önemli bitkisel ürünler arasında yer alan hububat kapsamında buğday, mısır, pirinç, arpa, yulaf, çavdar, darı ve diğer ürünler bulunmaktadır. Türkiye hububat üretim potansiyeli yüksek olan ülkeler arasında yer almakta olup, hububat üretimi tarımsal üretimde büyük önem taşımaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2017, s. 1).

Hububat sektörünün hem Türkiye hem de dünya için göstermiş olduğu önem doğrultusunda bu çalışmanın amacı Türkiye'nin hububat üretim miktarının ve dış ticaret verilerinin incelenmesiyle ilgili sektördeki durumunun tarım politikalarıyla ilişkilendirilerek analiz edilmesidir. Ayrıca çalışma kapsamında Türkiye'nin ilgili sektördeki dış ticaretten aldığı pay daha iyi ifade edebilmek üzere; hububat sektöründe dünya dış ticaretinin yapısı, üretim, ihracat ve ithalat işlemlerinde en çok pay sahibi ve rekabetçi ülkelerin tespiti yapılmıştır.

1. YÖNTEM

Günümüz Türkiye'sinin hububat ürünlerine ilişkin dış ticaret dengesini ve tarım politikalarını daha iyi analiz edebilmek üzere bu çalışmada öncelikle Türkiye'nin iktisat tarihi dönemleri boyunca tarım/dış ticaret ilişkisi içerisinde yaşanan değişim ve gelişimlerden bahsedilmiştir. Ardından hububat ürünlerine yönelik tespit edilen GTİP numarası çerçevesinde Dünya ve Türkiye ticaretinin mevcut durumu verilerle elde edilen tüm bilgiler ışığında yorumlamalar yapılacaktır. Ticarete konu olan tüm ürünler için iki temel sınıflandırma sistemi kullanılmaktadır. Detaylı veriler için Armonize Mal Tanımı ve Kodlama Sistemi (The Harmonized Commodity Description and Coding Systems) kısaca Armonize Sistem kullanılırken, toplulaştırılmış veriler için ise

Uluslararası Standart Ticaret Sınıflaması (SITC Rev.4, Standart International Trade Classification) kullanılmaktadır. Çalışmamızda kullandığımız Armonize Sisteme göre Gümrük Tarife İstatistik Pozisyon Kodları (GTİP) esas alınarak oluşturulan Hububat sektörü ürün tanımları ise aşağıda verilmektedir (Ekonomi Bakanlığı, 2016, s. 5).

Ürün	Gtip No
Buğday	1001
Çavdar	1002
Arpa	1003
Yulaf	1004
Mısır	1005
Pirinç	1006
Diğer	1008

Bu çalışmada, Gümrük Tarife İstatistik Pozisyon Kodları (GTİP)'na göre 2.Bölüm 10.Fasılı oluşturan Hububat ürünleri ile ilgili GTİP numaraları kullanılarak ITC Trademap veri tabanı üzerinden 2012-2020 yılları arasını kapsayacak şekilde elde edilen dış ticaret verileri kullanılmıştır. Elde edilen veriler MS Office Excel programı yardımıyla tablolaştırılarak sunulmuştur.

2. TÜRKİYE'NİN TARIM ÜRÜNLERİ POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARETİNİN İNCELENMESİ

Tarım Cumhuriyet öncesi dönemde Anadolu nüfusunun yaklaşık %80'ninin en önemli gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Tarımın ticarileşmesi, pazar için üretim anlayışının ortaya çıkışı ise 19.yüzyıldan itibaren ortaya çıkan en önemli değişikliklerden birisi olmuştur. Bu dönemde özellikle Anadolu'dan Avrupa pazarlarına yapılan ihracat büyük artış göstermiştir. Bu ihracatın %90'dan fazlasının tütün, üzüm, incir, ham ipek, tiftik, afyon, fındık, zeytinyağı ve hububat ürünlerinden oluştuğu ifade edilmektedir. Yüzyıl boyunca Anadolu'nun ve kentlerin nüfusunun artmasıyla kırsal nüfus tarımda daha fazla uzmanlaşmış, inşa edilen demir yollarıyla da uzak bölgelere ve limanlara üretilen tarımsal malların ulaştırılması ticareti kolaylaştırmıştır (Pamuk, 2018, s. 127).

Avrupa'da ise özellikle İngiliz sermayesinin demiryollarına ve uluslararası ulaşımına yaptığı yatırımlar, Avrupalı devletlerin sömürgelerini genişletmesi ve sömürgelerdeki yerli halkların mülksüzleştirilmesi sonucu uzmanlaşmış

ihracat bölgeleri oluşturulmuştur. Modern aile çiftlikleri kurulması ile, tarımda sanayileşmenin temeli atılmıştır. Avrupa'da yeni yerleşilen topraklardaki yerleşimciler, köylü tarımından farklı olarak, devletler ve sanayi için tarımsal üretime başlamışlardır (Friedmann, 2004, s. 126).

Türkiye'de 1920'li yılların başında tarımsal üretimin GSMH'nin yarısını ve ihracatın %90'ını oluşturduğu görülmektedir. Bu sebeple 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde tarımsal üretim için bir yol haritası çizilmiştir. 1938-1950 yılları arasındaki dönemde "tarımsal devletçilik" anlayışı hakim olmuştur. Bu dönemde "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" çıkarılmıştır (Kaya & Kalaycı, 2021, s. 23). Bu süreç içerisinde Atatürk döneminde (1923-1938) tarımda yapısal dönüşüm adına Osmanlı rejiminden Cumhuriyet'e geçişin sağladığı bazı zorunlu manevralarla, zorlu şartlar ve kıt olanaklara rağmen, birçok adım atılmış ancak Atatürk'ün deyiimiyle, henüz bir "ziraat siyaseti" oluşturulamamıştır (Kalaycı, 2012, s. 98). Bu dönemin iktisat politikalarında olduğu gibi tarım politikalarında da İzmir İktisat Kongresi ve 1929 Büyük Buhran belirleyici olmuştur. 1938-1946 yıllarını kapsayan Atatürk'ten sonraki dönemde Türkiye'nin tarım politikasında çeşitli değişiklikler olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ülkede tarım politikalarına müdahalelerin ve katı devletçilik uygulamalarının arttığı bir dönem olmuştur (Şener, 2004, s. 74). 1940-45 döneminde milli gelir, sanayi ve tarımsal üretimdeki düşüş bunun en önemli nedeni olmuştur Hükümet savaştan sonra tarım sektörünü kalkındırmak ve ekonominin lokomotifi olmasını sağlamak konusunda bazı girişimlerde bulunmuştur (Eşiyok, 2004, s. 8).

Birinci ve ikinci dünya savaşları arasındaki yıllarda ve sonrasında her alanda olduğu gibi tarımda da dış ticarete korumacılık artmıştır. 1945'li yıllara kadar süren bu dönemde sömürgecilik ve ulus devlet sisteminin hakimiyetinde korumacı bir tarım sistemi uygulanmış; aile çiftçiliği teşvik edilmiş, arazi yerleşimi için yardım ve altyapı tesisi sağlanmıştır. 1950'li yıllardan sonra tarım sisteminin ulus ötesi yeniden yapılandırılmasıyla dünyada üretken tarım politikaları başlamıştır (Smith, Lawrence, & Richards, 2010, s. 146).

1950'lerden sonra dünya ticaretinde başlayan serbestleşme hareketlerinin tarım sektörüne yansımaları ise diğer sektörlerle kıyaslandığında daha geç gerçekleşmiştir. Türkiye'de tarımın istihdamdaki payı 1950'lerde %85 iken 1980'lerin ortasına kadar azalarak %50'lere düşmüştür. Bu düşüşü 1950'lerin başında Türkiye tarımında gerçekleşen değişimlere bağlamak mümkündür. Bu değişimin başta Marshall planı çerçevesinde traktörlerin yoğun bir şekilde Türkiye'ye girmesiyle görülen tarımda mekanizasyon artışı olmak üzere, kır-

sal alanlardan kentlere göç, yurtiçi pazarları birbirine bağlayarak tarımın ticarileşmesine yol açan karayollarındaki gelişmeler ve nüfus artışı gibi çeşitli sebepleri bulunmaktadır (Gürel, 2011).

Türkiye'nin 1960'lı yıllardan itibaren "*Planlı Kalkınma Dönemi*"ne girmesiyle tarım politikalarının amaçları da beş yıllık kalkınma planları ile belirlenmiştir. 1960-1980 arası yıllarda planlı kalkınma döneminde tarımsal üretimde beş yıllık planlamalar esas alınarak ithal ikameci sanayileşmeye geçilmiştir. Tarımda "*kendi kendine yeterlilik*" sağlanmaya çalışılmıştır. Kalkınma planlarında devletin tarım sektörüne yaklaşımı: "*genel üretimin fiyat müdahaleleri ile artırılması ve verimliliğin girdi kullanımlarına bağlı yükseltilmesi*" şeklinde olmuştur (Demirdöğen & Olhan, 2017, s.7).

1970'lerin ikinci yarısından itibaren gelişmekte olan ülkeler ulusüstü kuruluşlar tarafından neo liberal politikalar aracılığıyla tarımsal üretim yerine katma değeri yüksek ürünlerin üretimine yönlendirilmiştir. Bu doğrultuda 1980'lerden itibaren birçok ülkenin tarım ürünleri sektörü serbestleşmiştir. O döneme kadar ülkeler yerli üreticiyi korumaya devam etmiş; üretim fazlası tarım ürünlerinin ihracatına ve yerli üretimin yetersiz olduğu ürünlerde veya üretilmeyen tarım ürünleri söz konusu olduğunda ithalata izin vermiştir (Vollrath, 1998, s. 27). Türkiye'de benzer şekilde ulusüstü kurumların yönlendirmeleriyle 1980'lerin başında neo liberal politikaları benimseyerek tarım politikasını değiştirmiştir. Ancak uygulanan politikalar sonucunda, üretimdeki bozulmayla birlikte zaman içerisinde tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı azalarak, ithalat içindeki payı artmış ve dışa bağlı bir yapı oluşmuştur (Özkul, 2021, s. 1329).

Çaşkurlu (2012:94)'ya göre Türkiye'nin tarımsal dış ticaret dengesinde yaşanan açıkların başlangıcı 1980'lere dayansa da tarımda gerçekleşen yapısal dönüşüm, özellikle 1999'da IMF'ye verilen niyet mektubu ile IMF ve DB gözetim ve denetimi altına girmesiyle şekillenmiştir. Bu açıkların 1990'ların ikinci yarısında başlaması da 1980'lerde başlayıp 1994 ve izleyen krizler ile geliştirilen ve halen devam eden neoliberal politikalara denk düşmektedir.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş ile tarımsal destekleme politikası da piyasa ekonomisine göre şekillenmiştir. Piyasa ekonomisine geçişin bir diğer örneği 2000'li yıllarda meydana gelmiştir. Piyasa ekonomisine geçildiği dönemlerde desteklerde artış olduğu görülmektedir. Bu durum piyasa ekonomisine geçiş dönemlerinde tarımsal desteklerin sosyal bir araç olarak kullanılabilmiş olmasına işaret edebilir. Son 25 yıllık dönemde tarımsal destekler artmasına rağmen tarımsal GSYİH neredeyse hiç değişmemiştir. Bu durum tarım-

sal desteklerin etkinliğini şüpheye düşürmektedir (Demirdöğen & Olhan, 2017, s. 1).

Aydın ve Aydın (2018: 118) Türkiye'nin 1979-2017 yılları arasında tarım ürünleri dış ticaretinin toplam ithalat ve ihracat içerisindeki payını TÜİK verilerine göre incelemiş ve buna göre; genellikle geçen her yılda tarımsal dış ticaretin toplam ihracat içinde oransal paylarının azaldığı, toplam ithalat içinde ise tarımsal ticaretin oransal paylarının arttığı görülmüştür. Çalışma sonuçlarına göre 1981 yılına kadar Türkiye'nin toplam ihracatı içerisindeki en büyük payı tarımsal ihracatın aldığı, ancak 24 Ocak Kararları ile toplam ihracat içerisinde tarım dışı ihracatın payı artmaya başlamıştır (Sandalcılar, 2012b, s.69).

Türkiye 2000'li yıllardan sonraki süreç içerisinde ithalatçı ülke durumuna gelmiştir. Ancak iktisadi gelişmişlik düzeyine paralel olarak tarımın milli hasıla içindeki payının düşmesi olağan bir süreçtir. Bu süreçte toplam ihracat ve ithalatla da paralellik göstermelidir. Eğer ihracat içinde pay düşüp ithalat içindeki pay artıyor ya da aynı kalıyorsa o ülkenin dış ticaret politikasında ciddi bir sorun olduğu sonucuna varılabilir (Aydın & Aydın, 2018, s. 117).

2020'li yıllarda yaşanan küresel Covid19 pandemi döneminde ise, Dünya ticaretinde parametreler değişmiş, ülkelerin ticaret politikalarında çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda ülkelerin, tıbbi ürün ve malzeme ile tarım ve gıda ürünlerinin ithalatının önündeki engellerin azaltılması ve bu tür ürünlerin ihracatına ise kısıtlamalar getirilmesi yönünde adımlar attığı görülmüştür. Salgın her alanda olduğu gibi, tarım sektörü üzerinde de ciddi bir etki yaratmıştır. Ülkelerin salgının etkilerini azaltmak amacı ile yürürlüğe aldığı karantina, sokağa çıkma kısıtlaması gibi uygulamalar ile ortaya çıkan tüketim artışı, tarım ve hayvancılık sektörünün ülkelerin ekonomileri için ne denli önem arz ettiğini ortaya koymaktadır (Koçtürk & Nuhoglu, 2022, s. 17). Bu tür uygulamalar, vatandaşların ihtiyacını giderebilmek, kritik ürünlerin bulunabilirliğini en üst düzeye çıkarma hedefi doğrultusunda yapılmakta ve iç piyasayı koruma amacıyla sürdürülmektedir (Evenett,, ve diğerleri, 2020, s. 1).

Türkiye, tarımsal üretim açısından değerlendirildiğinde, kendi ihtiyacını karşılayabilecek bir durumdadır. Ayrıca Türkiye'nin tarım ve gıda sektörleri için hem üretim tarafında hem de küresel olarak rekabetçi bir sektörün oluşumunda önemli bir potansiyeli bulunmakta ancak bu potansiyel yeteri kadar değerlendirilememektedir. Ayrıca tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin Türkiye'nin ihracatının önemli bir kısmını oluşturduğu da göz önünde bulundurulduğunda tarımsal dış ticaretin Türkiye için önemi ortaya çıkmaktadır. Ancak tarım hususunda sürdürülebilir politikaların uygulanmaması, çiftçinin

desteklenmemesi, katma değerin arttırılamaması ve benzeri sebeplerden ötürü, son yıllarda tarım sektöründeki rekabetçi avantajımız azalmakta, ithalat giderek artmaktadır (TÜSİAD, 2020).

Günümüzde gelinen süreçte tarımın dış dünyaya açılması sonucunda ithalat artmış, tarımsal kamu işletmeleri özelleştirilmiş ve yerli üreticiler dış rekabetten korunamamıştır. Türkiye verimli topraklara ve girişimci çiftçilere sahip olmasına rağmen dışa bağımlı ve zayıf bir tarım ülkesi haline gelmiştir (Kaya & Kalaycı, 2021, s. 23).

3. HUBUBAT ÜRÜNLERİ ÜRETİM VE DIŞ TİCARET VERİLERİ

Beslenmede taşıdığı büyük önem nedeniyle dünyanın en stratejik ürün grubunu oluşturan hububatlar, dış ticarete Türkiye için büyük önem taşımaktadır. Dünyada hububattan üretilen mamul maddelere ilişkin alıcı ülkelerin tercih ve talepleri doğrultusunda ise, Dahilde İşleme Rejimi kapsamında buğday, mısır ve çeltik ithalatı yapabilmektedir. Hububat ürünleri uluslararası ticarete armonize sistem sınıflandırmasında 10'uncu fasılda, SITC (Uluslararası Ticaret Sınıflandırması Standardı)'de 04 pozisyonunda yer almaktadır. (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2017, s. 5)

3.1. Hububat Sektörünün Dünya'daki Yeri

Gelecekte önemi daha da artacak olan tarım sektöründe hububat üretimi rakamlarından oluşturulmuş Tablo 1'e bakıldığında 2011-2021 yılları arasında hububat üretiminin artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. Son yıllardaki küresel hububat üretimindeki artış nedeniyle 2020/21 döneminde bir önceki yıla göre yaklaşık %2'lik bir artış durumu söz konusu olmaktadır. Böylelikle Dünya Hububat toplam üretimi 2020/21 döneminde 2,2 milyar ton seviyesine ulaşmaktadır. Tablo 1'de yıllara göre üretimdeki söz konusu artış tüketimle birlikte incelendiğinde denge de olduğu tespit edilmektedir. Dünya stoklarındaki özellikle son beş yıldır yaşanan düşüş, esas olarak mısır stoklarındaki en az sekiz yıldan beri devam eden düşüşten kaynaklı olmaktadır. Üretim artışının temel sebepleri olarak özellikle buğdayın yemlik olarak kullanımındaki artışı ve mısırın endüstriyel kullanımının devam etmesinden kaynaklandığı söylenebilmektedir.

Tablo 1: Dünya Hububat Bilgileri (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21*
Üretim	1879	1829	2043	2092	2058	2187	2142	2139	2185	2226
Tüketim	1862	1841	1956	2045	2013	2126	2152	2164	2190	2235
Ticaret	274	271	310	332	346	353	369	364	395	416
Stok	431	420	506	553	598	658	648	625	617	609

*IGC Nisan 2021 tahmin

Kaynak: (TMO, 2021, s. 2)

Dünya hububat üretim miktarlarını içeren Tablo 2'ye bakıldığında ise ilgili hububat ürünlerinin tamamının yıllara göre artış eğiliminde olduğu görülebilmektedir.

Tablo 2: Dünya Hububat Üretim Miktarları (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21*
buğday	701	659	718	732	740	757	763	732	762	774
mısır	907	901	1032	1061	1023	1132	1090	1129	1125	1140
arpa	134	131	145	144	150	148	145	139	156	159
yulaf	23	2	24	23	22	24	24	22	23	26
çavdar	13	14	17	15	13	13	13	11	13	15
diğer	101	103	107	117	111	112	105	105	106	112
Dünya	1879	1829	2043	2092	2058	2159	2139	2141	2155	2226

*IGC Nisan 2021 tahmin

Kaynak: (TMO, 2021, s. 2)

3.1.1. Dünya Hububat Sektörü İhracatı

Hububat ürünleri ticareti günümüz piyasalarında son 5 yıllık dönemde artış eğilimi göstermektedir. Bu bağlamda dünya hububat ihracatında yoğun bir rekabet sürecinin varlığından söz etmek mümkün olmaktadır.

Tablo 3. Toplam Dünya Hububat Ürünleri İhracatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

TOPLAM	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Dünya	120.503.021	123.818.611	120.481.921	103.892.411	96.411.377	104.071.101	112.107.989	110.686.635	119.378.891

Kaynak: ITC Trademap

Ülkeler bazında dünya toplam hububat ürünleri ihracatı tablosuna bakıldığında 2021 yılında 2020 yılına göre %50 üzerinde bir artış göstererek ilk sırada ABD yer almaktadır. Ukrayna, Rusya ve Arjantin Hububat ürünleri ihracatında öncül ülkeler kategorisinde bulunmaktadır. Türkiye Hububat ürünleri ihracatında 40. Sırada yer alarak rekabet üstünlüğü sağlayamamaktadır.

Tablo 4. Ülkeler Bazında Dünya Hububat İhracatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ABD	20.616.227	20.300.976	22.850.742	18.816.091	18.938.198	18.613.044	21.021.758	16.923.853	19.338.911	30.546.209
Ukrayna	6.971.048	6.371.335	6.544.132	6.057.490	6.073.915	6.501.877	7.240.558	9.633.332	9.417.292	*
Rusya	6.251.741	4.752.137	7.086.716	5.525.632	5.606.085	7.527.187	10.457.675	7.921.429	9.340.483	9.137.032
Arjantin	9.529.615	8.312.033	5.237.136	4.845.328	6.975.113	6.963.524	7.556.258	9.407.270	8.897.214	12.788.721
Hindistan	8.729.057	11.592.455	10.059.331	6.807.081	5.554.096	7.336.902	7.736.248	7.066.835	8.671.984	*
Kanada	7.522.699	8.072.446	8.753.950	7.339.843	5.624.241	6.279.465	7.191.321	6.738.111	7.785.503	8.697.764
Fransa	8.951.361	10.862.258	9.002.341	8.004.164	6.218.047	5.592.979	7.289.391	7.405.177	7.784.263	8.324.995
Brezilya	6.537.769	7.067.908	4.437.759	5.724.924	4.109.624	4.980.607	4.621.016	7.917.163	6.473.741	4.834.555
Avustralya	8.673.841	8.110.112	7.459.679	6.471.415	5.089.696	6.585.877	4.844.779	3.442.147	3.805.979	10.051.455
Tayland	4.731.753	4.626.187	5.729.601	4.656.804	4.576.522	5.341.327	5.703.347	4.283.102	3.766.293	3.441.292
Türkiye (40.)	170,358	320,929	313,392	108,66	102,77	109,51	102,89	345,165	289,97	416,758

Ürün bazında dünya hububat ihracatında son on yıllık süreçte buğday ihracatı dalgalı bir eğilim çizerken, çavdar ihracatı artış eğilimi göstermektedir. Dünya toplam mısır ihracatı da 2015 yılından beri düzenli bir artış kaydederek yükseliş ivmesi kazanmaktadır.

Tablo 5. Ürün Bazında Dünya Hububat İhracatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

Ürün	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Buğday	48,907,950	49,119,935	47,807,828	38,723,945	36,518,234	39,085,680	41,170,686	40,530,912	44,947,569
Çavdar	421	508	397	261	192	201	338	322	451
Arpa	7,896,496	8,692,999	7,849,000	7,786,869	6,182,947	6,975,689	7,705,344	7,000,301	7,444,330
Yulaf	812	738	853	741	640	638	729	794	912
Mısır	35,826,668	35,346,657	32,986,776	28,687,463	29,330,517	30,289,035	33,842,129	35,854,150	36,877,773
Pirinç	24,082,595	25,782,412	26,608,425	23,250,096	20,669,058	24,373,770	26,041,273	24,153,081	25,610,967

Kaynak: ITC Trademap

3.1.1. Dünya Hububat Sektörü İthalatı

Toplam dünya hububat ürünleri İthalatı 2016 yılından itibaren artmaktadır. Söz konusu pazarın gün geçtikçe büyümesi ihracatçıların bu sektöre verdiği önemi arttırmaktadır. Bu bağlamda dünya hububat ithalatının artışı ihracatçılar için rekabet üstünlüğü sağlayabilmek üzere bir fırsat olarak değerlendirilebilmektedir.

Tablo 6. Toplam Dünya Hububat Ürünleri İthalatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

TOPLAM	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Dünya	129.407.661	129.221.739	130.620.628	113.804.888	104.638.709	110.395.584	121.311.771	118.649.534	127.587.494

Kaynak: ITC Trademap

Ülkeler bazında dünya toplam hububat ürünleri ithalatı tablosuna bakıldığında 2019 yılında Çin merkezli başlayan Covid19 pandemisinin etkisiyle Çin ithalatı ciddi bir artış göstermektedir. Japonya, Meksika, İran ve Mısır Hububat ürünleri ithalatında öncül ülkeler kategorisinde bulunmaktadır. Türkiye Hububat ürünleri ihracatında 40. Sırada yer alırken Dünya toplam ithalatında 10. Sırada yer almaktadır.

Tablo 7. Ülkeler Bazında Dünya Hububat İthalatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Çin	4.750.662	5.053.759	6.174.890	9.349.598	5.660.730	6.400.536	5.793.074	5.055.560	9.324.536	*
Japonya	8.724.943	8.567.456	6.931.611	5.948.713	5.336.799	5.413.201	6.043.305	5.978.123	5.773.348	7.509.136
Meksika	5.441.889	4.301.496	4.258.812	4.005.351	4.216.602	4.490.672	4.963.039	4.921.527	4.878.964	*
İran	6.363.226	5.550.538	6.216.614	3.448.818	2.788.165	3.407.175	4.350.129		4.840.397	*
Mısır	5.349.071	4.729.381	5.052.235	4.342.520	4.146.471	4.432.447	4.758.958	5.256.924	4.627.702	*
Kore	4.603.824	4.832.224	4.204.148	3.707.032	3.212.050	3.084.566	3.490.549	3.662.089	3.761.206	5.023.159
İtalya	3.205.838	3.648.386	3.996.181	3.200.000	3.111.244	3.227.084	3.381.661	3.436.096	3.595.134	*
Vietnam	1.348.296	1.359.177	1.924.301	2.307.781	2.745.572	2.577.073	3.382.277	3.131.574	3.408.446	*
Almanya	3.090.809	3.311.229	3.422.781	2.866.914	2.723.969	2.745.069	3.164.874	3.158.630	3.374.358	3.774.522
Türkiye	1.514.664	2.024.838	2.579.986	1.664.966	1.150.612	1.693.433	2.025.242	3.523.538	3.281.063	4.248,70

Ürün Bazında Dünya Hububat İthalatında son beş yıllık süreçte buğday ihracatı her yıl düzenli bir artış kaydetmektedir. Çavdar, mısır, arpa, yulaf ve pirinç pazarları 2020 yılında 2019 yılına göre ortalama %2'lik bir büyüme göstermektedir.

Tablo 8. Ürün Bazında Dünya Hububat İthalatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

Ürün	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Buğday	50.298.194	49.527.940	53.116.475	42.697.749	41.753.675	42.296.858	45.384.830	43.907.297	48.463.740
Çavdar	457	506	424	243	180	222	337	322	427
Arpa	8.456.447	9.476.688	8.564.835	8.592.967	5.940.575	6.912.358	7.444.335	7.061.783	7.443.909
Yulaf	831	871	940	867	778	837	859	922	1.020.171
Mısır	39.244.189	39.082.326	37.416.814	33.143.280	32.157.186	33.116.930	37.607.824	39.306.772	41.003.563
Pirinç	24.713.911	23.878.787	26.047.708	23.087.419	20.310.286	23.924.968	26.844.287	24.780.554	26.027.626

Kaynak: ITC Trademap

3.2. Hububat Sektörünün Türkiye'deki Yeri

Tarım sektörünün en stratejik ürünleri olan hububat ürünlerin ticareti günümüzde farklı birçok ülke tarafından yapılmaktadır. Hububat ürünleri ülke genelinde üretilen bitkisel ürünler içerisinde en fazla ekilim alanlarına sahip olan ürün grubunu oluşturmaktadır. Tarımsal üretimin kullanımına tahsis edilmiş alanların yarısına yakın bölgede hububat tarımı yapılmaktadır. Tablo 9 Türkiye hububat ürünleri üretimi rakamlarına göre hububat üretiminde en önemli yeri %53,8'lik paya sahip olan buğday almakta, buğdayı sırasıyla arpa, mısır ve çeltik takip etmektedir. Günümüzde üretimi arttırma amacıyla alınan tedbirler öncüllüğünde hububat sektöründe en önemli üretim artışları mısır ve çeltik üretiminde gerçekleşmektedir.

Tablo 9: Türkiye Hububat Ürünleri Üretimi (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler	Üretim				
	2020	Pay (%)	2021	Pay (%)	Değişim (%)
Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler Toplam Üretim	71 277 723	100,0	61 720 345	100,0	-13,4
Tahıllar- Cereals	37 187 508	52,2	31 869 886	51,6	-14,3
Buğday- Wheat	20 500 000	28,8	17 650 000	28,6	-13,9
Mısır- Maize	6 500 000	9,1	6 750 000	10,9	3,8
Çeltik- Rice in the husk	980 000	1,4	1 000 000	1,6	2,0
Arpa- Barley	8 300 000	11,6	5 750 000	9,3	-30,7
Çavdar- Rye	295 681	0,4	200 000	0,3	-32,4
Yulaf- Oats	314 528	0,4	276 000	0,4	-12,2
Kaplıca- Spelt	2 820	0,0	4 069	0,0	44,3
Darı- Millet	5 711	0,0	4 320	0,0	-24,4

Kuş yemi- Canary grass	12 551	0,0	6 059	0,0	-51,7
Mahlut- Mixed grain	0	0,0	0	0,0	0,0
Tritikale - Triticale	276 212	0,4	228 000	0,4	-17,5
Sorgum- Sorghum	5	0,0	25	0,0	400,0
Karabuğday- Buckwheat	-	-	1 413	0,0	-

Kaynak: (TÜİK, 2021)

3.2.1. Türkiye Hububat İhracatı

Hububat ürünleri ticareti günümüz piyasalarında son on yıllık dönemde dalgalı bir grafik çizmekle birlikte pandemi döneminin ilk yılında yaşanan düşüşün sonrasında artış eğilimi göstermektedir.

Tablo 10. Toplam Türkiye Hububat Ürünleri İhracatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

TOPLAM	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Dünya	170,358	320,929	313,392	108,66	102,77	109,51	102,89	345,165	289,97	416,758

Kaynak: ITC Trademap

Ülkeler bazında Türkiye toplam hububat ürünleri ihracatı tablosuna baktığında 2021 yılında 2020 yılına göre ciddi bir artış göstererek ilk sırada Irak yer almaktadır. Sırasıyla Suriye, Libya ve İtalya İhracat yapılan başlıca ülkeler arasında yer almaktadır.

Tablo 11. Ülkeler Bazında Türkiye Hububat İhracatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Irak	19.334	38.808	73.177	20.198	28.349	21.491	25.251	154.430	99.828	126.451
Suriye	13.856	28.663	87.316	5.059	6.843	12.293	8.873	58.581	47.412	81.910
Libya	29.919	3.327	2.730	23	4.417	12.650	7.848	29.523	13.595	29.945
İtalya	11.924	19.108	29.184	25.998	6.876	5.895	11.590	14.581	10.962	26.849
Kıbrıs	3.531	3.698	8618	629	3.019	2.265	2.107	3.722	7.202	20.535
Lübnan	13.542	10.139	18.740	2.159	186	271	454	3.735	7,811	12.959
Fas	17.159	14.926	902	108	339	548	704	1.053	10.690	10.509
Mısır	829	11.877	3144	744	502	581	243	691	2.024	9.014
İsrail	14.587	24.204	9,411	2.011	2,216	1,129	1.741	5,263	8.496	8.425
Belçika	2.431	1.220	2.265	2.906	2.502	3304	4.354	2.474	4.885	7.206

Kaynak: ITC Trademap

Ürün bazında Türkiye Hububat İhracatında buğday ihracatı 2021 yılında bir önceki yıla göre hatırı sayılır bir artış göstermektedir. Arpa, mısır ve pirinç bu yükselişi daha küçük oranlarda takip etmektedir.

Tablo 12. Ürün Bazında Dünya Hububat İhracatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

Ürün	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Buğday	34,248	106,328	36,399	32,394	11,439	14,828	23,906	48,212	39,492	97,88
Arpa	26,415	54	6,412	55	1,399	1,596	3,006	10,329	2,603	38,731
Mısır	33,82	112,052	79,514	51,033	49,044	53,038	43,878	173,324	121,037	143,575
Pirinç	74,16	95,931	178,873	25,031	40,445	39,771	31,604	108,594	121,41	129,402

Kaynak: ITC Trademap

3.2.2. Türkiye Hububat İthalatı

Son yıllarda Türkiye hububat ithalatı önemli ölçüde artmaktadır. Ancak hububat ürünlerinin büyük bir kısmı Dâhilde İşleme Rejimi (DİR) kapsamında ithal edildikten sonra işlenerek ihraç edilmektedir.

Tablo 13. Toplam Türkiye Hububat İthalatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

TOPLAM	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Dünya	1.514.664	2.024.838	2.579.986	1.664.966	1.150.612	1.693.433	2.025.242	3.523.538	3.281.063	4.248.707

Kaynak: ITC Trademap

Ülkeler bazında Türkiye toplam hububat ürünleri ithalatı tablosuna baktığında 2021 yılında 2020 yılına göre önemli bir artış göstererek ilk sırada Rusya yer almaktadır. Ukrayna, Romanya ve Moldova Türkiye'nin Hububat ürünleri ithalatında önemli ülkeler kategorisinde bulunmaktadır.

Tablo 14. Ülkeler Bazında Türkiye Hububat İthalatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

Ülkeler	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Rusya	887.060	900	1.483.868	883	598.327	790.720	1.396.111	1.658.442	1.711.858	2.475.746
Ukrayna	67.236	212.975	140.795	75.834	6.897	171.357	191	660.739	383	942.224
Romanya	30.538	36.963	75.025	82.462	24.412	77.037	59.915	222.963	99.895	168.247
Moldova	6.335	24.691	30.091	20.617	420	13.648	2.459	57.460	43.326	154.548
Kanada	934	94.430	34.272	48.284	55.844	35.458	3.814	213.186	153.479	76.268
Yunanistan	38.313	30.535	22.562	11.013	30.789	28.358	29.912	43.742	33.608	65.899
Çin	91	190	38	22	176	8,89	24.481	96.363	75.897	65.318
Bulgaristan	21.355	49.592	34.401	49.419	13.063	18.856	33.646	70.303	74	46.820
İtalya	14.331	41.897	44.335	62.693	16.104	34.798	26.910	26.382	36.045	27.993
Fransa	16.439	77.857	35.320	38.833	12.689	10.998	14.676	36.499	30.351	26

Kaynak: ITC Trademap

Ürün bazında Türkiye Hububat İthalatında 2020 yılında yaklaşık 3.3 milyar dolarlık hububat ithalatımızın 2,3 milyar dolarlık kısmını buğday ithalatı oluşturmaktadır. Buğdayı 485 milyon dolar ile mısır, 288 milyon dolar ile pirinç/çeltik ithalatı izlemektedir.

Tablo 15. Ürün Bazında Türkiye Hububat İthalatı (Miktar: Ton, Değer:1000 ABD \$)

Ürün	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Buğday	1,125,977	1,190,125	1,560,171	1,103,420	892,409	1,043,327	1,289,234	2,303,139	2,334,510
Arpa	26,706	83,98	167,342	48,081	9,807	72,391	150,782	121,173	163,4
Mısır	245,919	502,605	363,484	344,333	128,639	425,673	438,015	847,519	485,439
Pirinç	111,346	242,834	469,782	166,058	116,207	148,788	144,989	245,194	288,898

Kaynak: ITC Trademap

SONUÇ

Tarım bir şekilde çağlardan beri insanoğlunun hayatının hep önemli bir parçası olmuştur. Özellikle gelişmekte olan veya sanayileşmesini henüz tamamlayamamış ülkelerin en önemli gelir kalemlerinden birisi olmasının yanı sıra, gelişmiş ülkeler içinde vazgeçilemez bir sektör konumundadır.

Son yıllarda uluslararası ticarete yaşanan gelişmeler doğrultusunda, tarımsal faaliyetlerin de rekabetçi bir biçimde yürütüldüğü görülmektedir. Dünya Ticaret Örgütü anlaşmaları ve kuralları gereği ortaya çıkan "yeni ticaret anlayışı" tarım ürünleri piyasalarında rekabeti artırmış ve desteklerin azalmasına neden olmuştur. Gelecek dönemlerde de tarım alanında uluslararası konvansiyon ve anlaşmaların, tarımsal üretim ve destekleme politikalarında kısıtlayıcı bir faktör olması kaçınılmaz görülmektedir (Gültekin, 2012, s. 57).

Ancak tüm bunlara rağmen gelişmiş ülkelerinde tarım ürünleri üretim ve ihracatında dünyada önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Türkiye için önemli bir tarım ürünleri kalemi olan hububat sektörü üzerine yapılan bu çalışmada da görüldüğü üzere ekonomik olarak güçlü olan ABD, Rusya, Avustralya ve Fransa gibi ülkelerin ihracatta da ilk sıralarda, Türkiye'nin ise dünya ihracatında 40.sırada yer aldığı görülmektedir. Dünya ihracatında ilk sıralarda yer alan ülkeler çoğunlukla yüz ölçümü olarak dünyanın en büyük ülkeleridir. Ancak Türkiye ile komşu konumda olan Ukrayna'nın dünya ihracatında ABD'den sonra ikinci sırada yer alması dikkat çekici durumdadır. Her ne kadara Ukrayna'nın ihracattaki başarısı dikkate alındığında (Türkiye ile aynı coğrafya, benzer yüzölçümü, yaklaşık yarısı oranda nüfusu) Türkiye'nin durumu ile kıyaslamak, her iki ülkenin de tarihi, ekonomik gelişmişlik düzeyi ve sanayi yapısı olarak farklı oldukları için yanıltıcı olacaktır. Bu konuda karşılaştırmalı analizlerin yapılarak uygulama ve politika farklılıklarının tespit edilmesi gerekmektedir. 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinden sonra önümüzdeki yıldan sonra Ukrayna'nın durumu değişecektir. Özellikle Dünya buğday ihracatında yaşanan sıkıntı diğer ülkeleri de etkileyecek hem iç talebi karşılayabilmek hem de diğer ülkeler açısından ihracattan pay alabilmek Türkiye için de önemi hale geleceği düşünülmektedir. Türkiye'nin sahip olduğu nüfus gücü, yüz ölçümü ve tarım alanları göz önüne alındığında tarım sektörünün yeterli önem ve desteği göremediği düşünülmektedir. Türkiye'nin 1980'li yıllardan sonra ihracatta özellikle sanayi sektöründe göstermiş olduğu çabalar dikkate değer olsa da tarım sektörüne de yeterli destek ve teşvikin verilmesiyle üretim artırılıp, ithalata olan bağımlılık azaltılmalıdır. Uzun vadede ata tohumu ve nitelikli tohum geliştirme çabalarına önem verilerek, katma

değeri yüksek, yenilikçi teknoloji ile üretilmiş katma değeri yüksek tarım ve gıda ürünleri ihracatına geçilebilir.

Koçtürk ve Nuhoglu (2022:23) yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye'nin tarım sektöründeki altyapı sorunlarını, tarım politikaları ve desteklerin eksikliğini ortaya koyarak, hükümetin COVID-19'un yaratmış olduğu toplumun tarıma olan farkındalık artışının iyi bir şekilde etüt etmesinin ve tarım sektörüne ilginin arttırılması konusunda iyileştirme yapılmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye Elverişli topraklarıyla bu süreçte, ihracatını kısıtlayan ve ithalatını arttırma politikalarına sahip ülkeler tarafından en önemli muhtemel tedarikçiler arasındadır. Bu sebeple ülkede, tarım sektöründe radikal politikalar uygulanarak gerekli destekler sağlamalı, gençler ve tarım ile ilişkili olan kişileri tarıma özendirmek için çalışmalar yapılmalıdır. Çünkü tarımın önem kazandığı bu dönemde, sektörde ihracatta üst sıralarda pay sahibi olabilmek için sürdürülebilir tarım uygulamalarına önem verilmeli, üretimde etkinlik sağlanmalı, altyapısal gelişimlere yatırım yapılmalı dijital tarım ve yeni teknolojilere kapı açılmalıdır.

Türkiye şartlarında bir ülkenin sahip olduğu imkanları göz önüne alındığında özellikle tarım sektöründe ithalata bağımlı bir konumda olması cari açık, döviz kurunun mevcut durumu ve ülke nüfusu da dikkate alındığında ülke ekonomisinin sürdürülebilirliği açısından da endişe verici durumdadır. Bu sebeple ilgili sektörde hem iç talebi karşılamak üzere ithalata bağımlılığı azaltmak için üretimi teşvik edici, hem de katma değerli tarım ürünlerine dayalı gıda ürünleri üretimi ve ihracatını teşvik edici politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aydın, M., & Aydın, B. (2018). Gıda Rejimi Çerçevesinde Türkiye'nin Tarımsal Dış Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi* 2 (1), 111-130.
- Bekmekzci, M., & Ak, E. (2021). TARIM POLİTİKALARI KAPSAMINDA TÜRKİYE'NİN. 3. *Uluslararası Tarım ve Gıda Etiği Kongresi, 5-6 Kasım* (s. 201). Online: Tarım ve Gıda Etiği Derneği (TARGET).
- Çaşkurlu, S. (2012). Türk Tarımının Üçüncü Gıda Rejimine Eklemlenme Süreci . *Mülkiye Dergisi* , 36 (3) , 61-100 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/2/16>
- DB. (2022, 04 18). *Dünya Bankası*. Understanding Poverty, Agriculture and Food, Overview: <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/overview#1> adresinden alındı
- Demirdöğen, A., & Olhan, E. (2017). Türkiye Tarımının Kısa Tarihi: Destekleme Politikası Özeli. *Tarım Ekonomisi Dergisi Cilt:23 Sayı:1 DOI 10.24181/tarekoder.304269*, 1-12.
- Eşiyok, B. (2004). Kalkınma Sürecinde Tarım Sektörü: Gelişmeler, Sorunlar, Tespitler ve Tarımsal Politika Öneriler, Cilt II. *Türkiye Kalkınma Bankası A.S. Genel Araştırmalar*.

- Evenett, S., Fiorini, M., Fritz, J., Hoekman, B., Lukaszuk, P., Rocha, N., . . . Shingal, A. (2020). Trade policy responses to the COVID-19 pandemic crisis : evidence from a new dataset. *EUI RSCAS, 2020/78, Global Governance Programme-419, [Global Economics]* - <https://hdl.handle.net/1814/69107>.
- Friedmann, H. (2004). *Feeding the Empire: Pathologies of Globalized Agriculture*. L. Panitch ve C. Leys (Eds.), *Socialist Register: The Empire Reloaded* (s. 124-143) . London: Merlin.
- Gültekin, S. (2012). Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Tarım Politikaları: Karşılaştırmalı Bir İnceleme. *International Journal of Economic and Administrative Studies* 5(9), 55-69.
- Gürel, B. (2011). Agrarian change and labour supply in Turkey, 1950-1980. *Journal of Agrarian Change* 11, 195-219.
- Kalaycı, İ. (2012). *Türkiye'de Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları (1923-2023): Sürdürülebilir Tarımsal Biyoekonomi Ekseninde Uygulanabilir Öneriler*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Kaya, M., & Kalaycı, İ. (2021). Türkiye'de Tarihsel Süreçte Tarım Politikası ve Planlama Deneyimi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi CILT: 13 SAYI: 2 DOI: 10.52791/aksarayıbd.837519*, 23-34.
- Kızılaslan, H. (2004). Dünya'da ve Türkiye'de Buğday Üretimi ve Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması. *GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi*, 23-38.
- Koçtürk, M., & Nuhoğlu, B. (2022). Covid-19 Sürecinde Ülkeler Tarafından Uygulanan Ticaret Politikalarının, Türkiye Tarım Sektörüne Etkileri Üzerine Bir Araştırma. *Gümrük Ticaret Dergisi Yıl: 9 Sayı: 27 Mart*, 12-24.
- Özkul, M. (2021). Türkiye'de Tarımsal Ürünler Dış Ticaretindeki Yapısal Dönüşümde Neo Liberal Tarımsal Politikaların Rolü. *Alanya Akademik Bakış*, 5(3), 1329-1352.
- Pakdemirli, B. (2019, Mart). Bakan Sunuşu. *TMO Genel Müdürlüğü 2019-2023 Stratejik Plan*. Ankara. <https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/stratejikplan.pdf> adresinden alındı
- Pamuk, Ş. (2018). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi 9.Basım*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Peker, A. E. (2016). Türkiye Hububat Ve Baklagil Alt Sektörünün Avrupa Birliği Pazarı Karşısındaki Rekabet Gücü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 5(2), 1-20.
- Sandalcılar, A. R. (2012). Karadeniz Havzası Tarım Ürünü Ticareti Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı. *AVRASYA ETÜDLER* 41 (1), 71-94.
- Sandalcılar, A. R. (2012b). Türkiye'de Tarımsal İhracat, Tarım Dışı İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, (49) 570, 65-76.
- Smith, K., Lawrence, G., & Richards, C. (2010). Supermarkets' Governance of the Agri-food Supply Chain: Is the 'Corporate-Environmental' Food Regime Evident in Australia? *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 17 (2), 140-161.
- Şener, Ş. (2004). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (7), 73-92.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2017). *Hububat Sektör Raporu*. Ankara: İhracat Genel Müdürlüğü Tarım Ürünleri Daire Başkanlığı.
- TMO. (2021). *2020 Yılı Hububat Sektör Raporu*. Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü: <https://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/sektorraporlari/hububat2020.pdf> adresinden alındı

- TÜİK. (2021, 12 30). *Bitkisel Üretim İstatistikleri, Tablo-1 Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin üretim miktarları*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Bitkisel-Uretim-Istatistikleri-2021-37249&dil=1> adresinden alındı
- TÜSİAD. (2020). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Tarım ve Gıda Sektörünün Analizi*. https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/download/9372_ddcbd71674c139e03261c02d457c53d7.
- Vollrath, T. L. (1998). RTA's and Agricultural Trade: A Retrospective Assessment, (Ed: Mary E. Burfisherand Elizabeth A. Jones). *Regional Trade Agreements and U.S. Agriculture, U.S. Department of Agriculture, Agricultural Economic Report, No. 771*.

